

SEBŐK MELINDA

Szabó Magda költészete az Újhold körül

SEBŐK MELINDA (1979) Budapest

„Szabó Magda csaknem kész hangon [...], érett formakultúrával kezdett írni. Amit csak olvasóként el lehet lesni a tehetséges utódnak, a lefogott, sima előadásmódtól a formai bravúrokon át a rafinált rímhatásokig, mindent ellesett a nagy Nyugat-nemzedéktől. Már-már szecessziósan díszített korai verseiben azonban több van a megtanulhatóknál; benne van egyénisége, saját színe is [...]: a dolgok közelnézeti, alanyian elfogult megfigyelése, a nyelvi kifejezés vagy a képsor választékossága”¹ – Lengyel Balázs ezekkel a szavakkal méltatta Szabó Magda líráját.

Szabó Magda költőként kezdte pályáját, már a debreceni Dóczy Leánygimnázium önképzőkörének lelkes diákjaként jelentkezett szépirodalmi alkotásokkal. Írói tehetségét mutatja, hogy középiskolás korában az önképzőkör vers-, próza-, esszéíró és műfordító pályázatát is megnyerte. 1933-ban, tizenhat éves korában jelent meg első publikációja A Mi Utunk című lapban *Úgy látja ő – így látom én* címmel. Ebben az írásában érzékletesen fejezi ki az érettségi vizsga sorsfordító jelentőségét az ajtómetafora konnotációival: „Az érettségi? [...] Utolsó vizsga, de milyen vizsga?! Egy ajtó, amely kitarul előttünk – míg zárva volt, táncoló rózsaszínű alakokat láttunk az üvegén, s ha átlépjük, hogy megfakulnak ezek az alakok! Milyen színtelenek lesznek! S milyen hideg van az ajtón túl!”²

Néhány korai zsenigéjét leszámítva, Szabó Magda költőként kezdte pályáját, a lírai megszólalás első komolyabb kísérletei a debreceni egyetemen töltött évekhez köthetők. Legelső verseit a debreceni Csokonai Körben mutatták be. Az 1890-ben alapított irodalmi társaság a Csokonai-kultusz ápolása mellett igyekezett eleve nebbé tenni Debrecen szellemi életét, a nemzeti hagyományok, az irodalom és a kultúra ápolását: irodalmi ünnepségeket, felolvasóesteket szerveztek. A magyar–latin szakos egyetemista Szabó Magda a Csokonai Körben³ bemutatott verseit a Debreczeni Képes Kalendárium közölte (*Aratás, Őszi siratás, Párbeszéd a kedvessel, S aztán majd eljön, Tisza menti táj*). 1937 tavaszán maga is olvasott fel néhány saját verset. Első lírai szárnypróbálgatásairól a Debreceni Újság és a Tiszántúli Független Újság adott hírt. 1938 és 1944 között szinte minden évben jelent meg költeménye a Debreczeni Képes Kalendáriumban, Juhász Géza (1894–1968) költő, irodalomtörténész, a debreceni felsőkereskedelmi iskola tanára, a debreceni Ady Társaság ügyvezető elnöke is felfigyelt verseire, Szabó Magdát „a líra hangját egyre biztosabban megtaláló”⁴ költőként említette.

A Debreczeni Képes Kalendáriummal párhuzamosan 1938-tól az évtizedes hagyományokkal rendelkező (1894-ben induló), Herczeg Ferenc szerkesztette szépirodalmi képes hetilap, az Új Idők is közölte kilenc versét.⁵ Az 1930-as évek végén keletkezett verseken a nyugatos reminiscenciák sejthetők. A Kosztolányira és Tóth Árpádra emlékeztető mélabús tájfestés zeneisége a Nyugat hagyományából fakad, a hangulatlíra prózai dikciója, hosszú verssorainak lírai áradása azonban a nyugat-európai modernség poétikai eljárásait is tükrözi. Ha összeolvassuk az 1930-as évek végén Új Időkben megjelent versek kezdő sorait, mindegyik a Nyugat hagyományait idézi, mint például a *Merre van* című vers ezüstös tájának megfestése: „Künn az erdőn jár a Nyár már s hogy az Este erre szálldos, / Fenn a Hold szelíden alszik, színezüst a néma táj.”

Ehhez hasonló a *Szeszélyes április* csalfa tavaszának képe. Ez a vers jó példa arra, hogy az impresszionizmus színgazdagsága is hatott korai költészetére: „Az erdőn ablakom alatt vörös ruhában állanak a fák, tavaszi díszben, / De megnyílik a messzi ég, zenélni kezd a messziség, hó záporoz szelíden. / Ezernyi, kósza hópehely ömölni kezd, fehér teher bíborruhájú, fákon, – / Csak nézek ki az ablakon s a tegnapot kutatgatom ezüstre-őszült tájon.”

Ugyanezt a költői gyakorlatot figyelhetjük meg az *Ezüst monológ* című versben is: „A háztetőnk ezüstporos. A hold szelíden záporoz a néma, esti tájon. / Itt langyos szél és némaság, ezüstben fürdő, néma ház és elkerül az álom. / Könnyet ringat a két szemem a halk, magános éjjelen és megfürösztö arcom, / a hold némán szobámba néz, sárga az arca, mint a méz, s én felkelek, nem alszom”.

A belső rímekkel játszó, lágyan elomló verssorok visszatérő témája a magány, leggyakoribb szavai: „ezüst”, „néma”, „éj”, „hold”, „táj”. Ami az Új Időkben megjelent verseket illeti, éles váltás figyelhető meg az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején között és az 1945-ben, 1946-ban megjelent versek között. Az 1946-ban közölt *Szeretted* című szonettben nem csupán formát vált a költő, de hangja is elkomorul. A lány líra keményebbé, feszesebbé, fenyegetőbbé válik. A szonett utolsó tercínájának hasonlata is bizonyítja a hangnenváltást, a lírai hangmódosulást: „s emlékek lengnek át, mint mélybe roppant / piros halak, ha átlengenek rajokban / holt tengerészek bordaívein”. Ezt a versét néhány szó megváltoztatásával már felvette válogatott kötetébe is *Holt tengerészek bordaíven* címmel. Az Új Időkben még *Szeretted* címmel közölt szonett érzélgős hangulatlíra helyett a második világháború keserű tapasztalatát rögzíti. Mire Szabó Magda 1940-re befejezte magyar–latin szakon az egyetemi tanulmányait, már dúlt a második világháború, amelynek tragikus tapasztalata meghatározó élménye lett (csakúgy, mint a Nyugat harmadik nemzedékének és az 1940-es években induló kortársainak). A háborús traumáról ezt nyilatkozta *A háború igazi vége* című esszéjében: „Vajon meddig fog tartani, míg az én generációm kidolgozza magából az élményét? [...] Nem lehet értelmes fejvel, a kora ifjúság legfogékonyabb éveiben úgy átélni egy világháborút, hogy ne maradjon utána generációs sérülés.”⁶ A világháború fenyegetettségében versnyelve is megváltozik: szikárabbban, tömörebben sűríti lírába a bizonytalanság keserű tapasztalatait szintén az Új Időkben publikált, *Aki túlélte ezt a kort* című versében: „De talpaim folyton inognak, / bár elmúlt a földindulás: / aki túlélte ezt a kort, / megölheti a gyógyulás.”

A világháborút követően, először Juhász Géza szerkesztésében a debreceni Ady Társaság köréből indult útjára 1945 áprilisában a *Magyarok* című folyóirat. Az 1945 júliusától már Budapesten megjelenő lapot Kéry László, később Kolozsvári Grandpierre Emil szerkesztette, a szerkesztőbizottság tagjai voltak: Bóka László, Juhász Géza, Tolnai Gábor és Zelk Zoltán. A lap munkatársai a Nyugat, a Magyar Csillag köréből kerültek ki (többek között Füst Milán, Gellért Oszkár, Déry Tibor, Gyergyai Albert, Illyés Gyula, Illés Endre, Kardos László, Komlós Aladár, Cs. Szabó László, Rónay György, Szentkuthy Miklós, Thurzó Gábor, Vas István, Weöres Sándor publikált a lapban), de írt a folyóiratba Kassák Lajos, az emigrációból hazatérő Balázs Béla, Keszi Imre, Király István is. A szerzőket egymástól távol eső szellemi vidékekről választott lapnál azonban olyan fiatal alkotók is támaszpontozhatthak, mint Nemes Nagy Ágnes, Karinthy Ferenc, Somlyó György, Lengyel Balázs és Szabó Magda. A *Magyarok* 1945-ös megjelenésétől 1949-es beszüntetéséig tizenegy költeményt közölt Szabó Magdától. Itt jelent meg a jelentősebb versei közül a *Ma még enyém egészen..., Koponyát, násfát, korcsolyákat, Sziget vagy állat, Habzik az ég, Vissza az emberig, Béke, Bárány*: jó néhány olyan alkotás, amelyet később az első két kötetébe is bevalogatott. Az 1940-es években a hódmezővásárhelyi Református Leánygimnáziumban tanító Szabó Magda életébe a *Magyarok* folyóirat indulása jelentette a pályakezdetet, a költővé érés első állomását. A lap indulására így emlékezett vissza: a háború után „az új kormány székhelyén, Debrecenben megindult [...] az első irodalmi folyóirat, a *Magyarok*, ez volt az első igazán jelentős lap, amelybe Kardos László kérésére kezdtem publikálni. A kormánnyal együtt a lap is, én is Pestre kerültünk, ott új versek születtek, új lapok alakultak, amelyek szintén kértek tőlem anyagot; mire észrevettem, rendszeresen dolgozó költőként kezdtek számon tartani.”⁷ „Úgy lettem író, hogy megindult a *Magyarok* című folyóirat Debrecenben. [...] akkor éppen versekkel foglalkoztam. [...] És közölték. Ez volt az első komolyabb jele annak, hogy talán valamikor pályát változtatok.”⁸ Szabó Magda valóban pályát változtatott ekkor, Budapesten a Válás- és Közoktatásügyi Minisztériumban előbb filmügyi referensként, majd az irodalmi fősztályon dolgozott, a *Magyaroknak* pedig nemcsak állandó munkatársa, hanem a verseket kiválasztó segéd-szerkesztője lett. Budapesten kitágult számára a világ, a Centrál híres irodalmi összejövetelein gyakran találkozott többek között Nemes Nagy Ágnessel, Lengyel Balázssal, Kálnoky Lászlóval, Darázs Endrével, Somlyó Györggyel, Rákos Sándorral, Lakatos Istvánnal, Major Ottóval, Mándy Ivánnal, megismerte Füst Milánt, Szabó Lőrincet, Illyés Gyulát, Keresztury Dezsőt, költőideálja lett Vas István, de tanult Rónay Györgytől is. A háború utáni pesti évek pezsgő szellemi légköre az újrakezdés reményét is jelentette, ennek a periódusnak az euforikus boldogságáról így nyilatkozott: „a viháncoló, fiatal öröm, az életkedv, a túlárado derű, a soha nem lankadó reménység, az elragadtatás emlékeit őrzi. Nap soha nem süttött olyan fényesen, íz nem volt olyan sós, nem olyan édes, szél nem fújt olyan heveséggel, folyó nem hullámozott olyan kéken – aki részt vett az újjáépítésben, aki megélte, hogy vége a háborúnak, hogy újrakezdhetsz, amit eddig csinált, vagy végre azt csinálhatja, ami-

re mindig vágyott, mind emlékszik rá, nem felejt el.”⁹ Nemes Nagy Ágnes az 1945–1948 közötti időszakot Szabó Magdához hasonlóan olyan „kozmosz tavasznak” nevezte: „mint amikor a nap már éppen elhagyja a Baktérítőt, hogy meginduljon észak felé, a tél romjai felett”.¹⁰ A háború utáni romokból való újrakezdést jelentette az Újhold, amelyet részben a Magyarok és a Centrál íróköréből kiváló fiatal írók alapítottak. Az Újhold 1946 júliusában Mándy Iván, Pilinszky János, Rába György közreműködésével, Lengyel Balázs szerkesztésében jelent meg. Az 1946 és 1948 nyara között megjelenő, mindössze hét számot megélt lapban publikált költők (Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda, Rába György, Darázs Endre, Végh György) sorsdöntő élménye a második világháború. Közös céljuk a rommá lőtt hazában a szellemi, lelki otthonkeresés és a babitsi humánus megőrzése. Lengyel Balázs *Babits után* című nyitó tanulmánya a babitsi teljességigényt hangsúlyozza: „a babitsi teljesség, a korokat, világtájakat befutó egyetemesség, melyben tehetség és igény a költői pálya minden állomására érvényesen, egymással harmonikusan viszonyul”.¹¹ Az Újhold írói a babitsi örökséget akarták átmenteni, Babits erkölcsi magatartása etikai-esztétikai mércét jelentett a háború borzalmaival megélt fiatal írók számára. Szabó Magda *Vallomás* című emlékezésében írta, hogy formát, mesterséget mindenki Babitstól tanult, akivel együtt indult el a pályán, mert Babits „apánk volt, anélkül, hogy sokunk akár csak látta volna is. Szakmai fegyelemre szorított bennünket, tőle értettük meg, hogy a forma abroncsa azért fontos, mert veszedelmes bort őriz, szenvedélyek, indulatok és felismerések párlatát, [...] ugyanakkor éppen az ő révén fogtuk fel mindennek az ellenkezőjét, hogy van a fájdalomnak, undornak és tiltakozásnak olyan foka is, mikor elporlik a verstan minden szabálya, ilyenkor maga a gondolat alakul át formává.”¹²

Bár az Újhold köre csoportosuló írók szellemi rokonságának tág jelentéstartalma közelebb áll a nemzedékfogalomhoz (Szabó Magda is Újhold-nemzedéket említ), nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy nemcsak a korabeli kritika (Komlós Aladár vagy Kolozsvári G. E. írására), hanem Schein Gábor *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében* című kötetében is felhívja a figyelmet arra, hogy az Újhold nem feltétlen nemzedéki, hanem „poétikatörténeti fogalom”.¹³ Erre világít rá Nemes Nagy Ágnes is egyik vallomásában: „Hamar kiderült, hogy mi, fiatalok hasonlítunk egymáshoz. Hogy valami módon egyívásúak vagyunk, nemcsak azért, mert hasonló élmények közül jövünk, mert hasonló korúak vagyunk [...], hanem mert a lelki hozzáállásunk, a szellemi élményeink is hasonlóak. Egy példát hozok fel erre: [...] mindannyiunknak a szíve csücskében ott van József Attila.”¹⁴ A fiatal lírikusok rokon verseszményére jó példa Szabó Magda írása, amelyben beismeri: „József Attila volt az egyetlen költő, aki sose változtatta meg helyét lírai értelmezésében, egyforma intenzitású élményt jelentett számomra, mióta megismertem.”¹⁵ A Nyugat hagyományain, Babits újklasszicizmusán iskolázódó és József Attila költészetét maguknak felfedező pályakezdő lírikusok hasonló stílus-észményt képviseltek. A fiatal újholdas költőket leginkább nyelvszemléleti és poétikai rokonság jellemezte: a hagyománykeresés és a klasszikus modernség lírai tradíciójának átformálódása mellett az elvont versbeszéd, az objektív kifejezésre való törekvés, a sűrítés, a személytelenítés, a hermetizmus, a háború pusztításával való számvetés és az intellektuális-filozófiai létlíra.

A háborús kataklizmák súlyos élményeiből születtek a magyar irodalom remekművei. Az Újhold kétévnyi időszakában jelent meg Pilinszky János *Trapéz és korlát* (1946), Nemes Nagy Ágnes *Kettős világban* (1946), Darázs Endre *Kunyhó, füsttel* (1947), Lengyel Balázs *A mai magyar líra* (1948) és Szabó Magda *Bárány* (1947) című első kötete. Vagyis a pályájukat a háború után kezdő fiatal írók közül néhányan épp az újholdas periódusban jelentették meg első kötetüket. Az Újhold költészet-történeti szerepe abban is jelentős, hogy Szabó Magda számára ez a lap jelentette az igazi költővé válást, az irodalmi életbe való megérkezést: „Nem sokkal azután, hogy megérkeztem Pestre és letelepedtem, megalakult az Újhold, belekerültem az irodalmi élet sodrába, ha nem is főfoglalkozású, mert hiszen minisztériumi tisztviselő voltam, de igazi író voltam már.”¹⁶ Szabó Magdának az Újholdban négy költeménye jelent meg: 1946 decemberében az *Útravaló* és a *Lehullsz, mint sebről hull a heg*, 1947 októberében az *Édesedik az ecet*, majd 1948 januárjában a *Philippi*. 1947-es első kötetéről szintén az Újhold közölt kritikát Rákos Sándor tollából az év októberében. Rákos a *Bárány* szerzőjét egyéni és eredeti tehetségnek tekinti, először Nemes Nagy Ágnessel együtt értékeli, hiszen „a közelmúlt véres kataklizmája” ihleti verseiket: „a lélek iszonyata”, „a borzalom szavai”, majd Szabó Magda hitetlenség és keserű kiábrándultság szülte verseinek kifejezőerejét méltatja.

Mikor Szabó Magda 1975-ben *Szilfán halat* címmel az 1940 és 1958 között keletkezett dátumozott kötetét újra megjelenteti, akkor az összes versét ciklusokba rendezi. Verseinek formai sokszí-

nűségét mutatja, hogy többféle verstípust kipróbál: az antik epodoszoktól és sírfelaratoktól a szonettekig át egészen a szabad versekig. Költészetére változatos formakultúra jellemző: az antikvitásélmény, a klasszikus műveltség, a horatiusi-ovidiusi allúziók mellett a szabad vers áradására és a sűrítettésre is találunk példát. E rövid tanulmány keretein belül nem kísérem meg a poétikai sokszínűség teljes bemutatását, csupán néhány olyan költeményre szeretném felhívni a figyelmet, amelyek a *Bárány* és a *Vissza az emberig* kötetek előtt folyóiratokban is megjelentek. Az 1940-es években a Magyarokban és az Újholdban megjelent verseket vizsgálva megállapítható, hogy Szabó Magda költői nyersanyaga a háború, legfőbb témakörei a szenvedés, a fenyegetettség, a keserűség és a magány.

A darabokra tört világ apokalipszise, a háború traumája figyelhető meg *Aki túlélte ezt a kort*, a *Bombázás után* és a *Philippi* soraiban. A philippi ütközetből elmenekülő Horatius fenyegetettségére majdnem kétezer évvel később a második világháború tapasztalatával válaszol: „Már reng a föld. Tekints körül! / Ellenséges lovak. / Nincs isten, aki túlel, / mért áztatod magad? / Gyávább vagy, mint a római, / ki ráfeszült a késre? / Szegezd magadnak, hunyd szemed, / s zuhanj a szenvedésbe!”¹⁷

Szabó Magda keserű lázadása, intellektuális lírájának feszültsége Nemes Nagy Ágnes és Pilinszky János költészetével rokonítható. Szabó lírája nyelvi kifejezésében, költői magatartásában és a jelzős szerkezetek ambivalens feszültségében („hetyke gyász”; „kozmosz gyalázat”; „tanácstalan szomorúság”; „túlélés iszony”) rokonságot mutat Pilinszky János *Gyász*, *Éjféle fürdés*, Nemes Nagy Ágnes *A kín formái* és *Alázat* című verseivel. Az egzisztenciális bizonytalanság, a magánytól való féltelenség, a rémület és az indulat jellemzi verseinek világképét.

A széthullott világ romjain az értékmentő kötelesség és a felelősségvállalás erkölcsi parancsa, humanizmusa szólal meg a *Vissza az emberig* zárlatában: „Segíts fel indák s állatok fölét, / kikhez lehúzott az alig / túlélés iszony a gyilkosok közül: / emelj vissza engem az emberig!”¹⁸

Ha édesedik az ecet című verse nemcsak helyzetjelentés a háború tébolyáról, hanem az erőfeszítés, a túlélés reménye kényszeríti a költőt a megszólalásra: „ha édesedik az ecet, / amit a kor a számba töltött, / ki hagyja rájuk örökölni / a Szót, ha nem én, nem a költő?”¹⁹

A Magyarokban és az Újholdban közölt versek mesterségbeli tudásról tanúskodnak, Szabó Magda birtokában volt mindannak a lírai nyelvnek, ami meghozta az első kötet, a *Bárány* sikerét.

A *Philippi* című költemény kivételével a folyóiratokban közölt verseket beavagolta a *Bárány* és a *Vissza az emberig* első két verseskötetébe is. Az első kötetek jelentősége vitathatatlan. A *Bárány* különösen kedvezően fogadta a kritika: Rába György a *Diáriumban* (1948) Szabó Magdát „a legkiválóbb fiatal írók”²⁰ közé sorolta. Darázs Endre a *Válaszban* (1947) a *Bárányt* „komoly tehetség jó kötetének”²¹ tartotta. Csuka Zoltán a *Sorsunkban* (1947) a kötet verseinek „gördülő sorait”, „különös titkos villódzással átfűtött képeit”²² dicsérte. Borsi D. József a *Tiszatájban* (1947) elismerte, hogy „látása, kifejezőképességének biztonsága tiszta. [...] Tehetsége, ereje vitathatatlan.”²³ Szabó Ede a *Magyarokban* (1947): „Szabó Magda első kötete több, mint ígéret, félig már beteljesedés.”²⁴

A kezdeti bizakodást azonban felváltotta a szorongás és az elhallgattatás. 1948 negatív fordulatot hozott: a Magyarokat, az Új Időket, az Újholdat megszüntették, a minisztériumból elbocsátották, 1949-ben a már megítélt Baumgarten-díját visszavonták, és a hallgatás éve következtek. Ezek a sorsfordító pillanatok befolyásolták a pálya további alakulását, művészi kiteljesedését.

A költő azonban nem hallgatott el teljesen, ahogyan egyik visszaemlékezésében vallotta: „műfajt váltottam, mert fuldokoltam már a saját verseim keserves világában”.²⁵ Lírikusként közel tízéves hallgatás után az 1958-as *Neszek* kötetel jelentkezett utoljára. Rónay György, aki az Újhold megszűnése után is támogatója, vigasztaló barátja, Babitscsal rokon alkat révén egyfajta apafigurája is lett a köré gyűlt pályakezdő fiataloknak, e szavakkal méltatta Szabó Magda költészetét: „Az intellektus magasfeszültsége, a konokul keserű egzisztenciális érzelmi lázadás jellemzi ezeket a verseit. A legnagyobb ígéretként arra, hogy végül is majd kivágja magát a háborús élmény dzsungeléből. S azon fölül – az a túljutás másik ígérete – [...] (olyan) szokatlan erővel *konstruál*, strófákat és versmondásokat, a lélegzet olyan lendületével, [...] hogy a versnek s a versen belül a strófának, a mondatnak sodra is van, súlya is van, s keményen fegyelmezett is [...] mintha a költőt el-elragadná lendületes dikciója és kitűnő formakészsége: bőbeszédűbb lesz a keltetésénél.”²⁶ Rónay György Szabó Magda verseiről írott kritikájában megsejti a műfajváltás lehetőségét, ráérez, hogy a személyes trauma költői fejlődése útján epikus mondanivalóvá terebélyesedik. A költő a próza útjaira lép.

JEGYZETEK

- ¹ LENGYEL Balázs, *Szabó Magda, a lírikus = Salve, scriptor! Tanulmányok, esszék Szabó Magdáról*, szerk. Aczél Judit, Griffes Grafikai Stúdió, Debrecen, 2002, 69.
- ² Idézi MACZÁK Ibolya, *Szabó Magda a katedrán*, Új Köznevelés, 2017/8–9.
- ³ Szabó Magdát a Csokonai Kör 1941-ben választotta taggá.
- ⁴ JUHÁSZ Géza, *Vulkánhamu és kultúra*, Tiszántúli Független Újság, 1940. december 25.
- ⁵ *A régi ház, Merre van, Szeszélyes április, Séta az őszi fasorban, Alkony a szigeten, Ezüst monológ, Szeretted, Aki túlélt ezt a kort, Eldobom.*
- ⁶ Szabó Magda vallomása a háborús tapasztalatokról: „Egész életem más menetet kapott a háború következtében, még alig-alig megkezdődött, békés, vidéki és polgári pályám megszakadt; mások szenvedéseihez mértelen szégyenletesen jelentéktelen ostromélményeim elegendők voltak ahhoz, hogy éveken át sikoltozva riadjak fel álomból, s magamról tudom, hány évbe telt, míg 1945 után számomra is bevégeződött a háború, és túljutottam azon a krízisen, hogy ha magam nem is öltem, de tömeggyilkosok és tömeggyilkosságok kortársam voltam. Az iszony nehezebben múlik el, mint objektív okai.” SZABÓ Magda, *A háború igazi vége = Uő, A csekei monológ*, Európa, Budapest, 1999, 173–174.
- ⁷ KÓNYA Judit, *Szabó Magda. Ez mind én voltam...*, Jaffa, Budapest, 2008, 39.
- ⁸ *Hang-Kép-Írás, = Szabó Magda-album*, szerk. VINCZE Ferenc, Napkút, Budapest, 2010, 69.
- ⁹ SZABÓ Magda, *Záróvizsga*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1987, 246.
- ¹⁰ NEMES NAGY Ágnes, *A háborúnak vége* (Kabdebó Lóránt interjúja Nemes Nagy Ágnessel) = Uő, *Az élők mértana. Prózai írások II.*, szerk. HONTI Mária, Osiris, Budapest, 2004, 262.
- ¹¹ LENGYEL Balázs, *Babits után = Babits Mihály száz esztendeje*, Gondolat, Budapest, 1983, 342.
- ¹² SZABÓ Magda, *Hommage két hangra. Vallomás*, Új Írás, 1983/11, 95.
- ¹³ SCHEIN Gábor, *Poétikai kísérlet az Újhold költészetében*, Universitas, Budapest, 1998, 8.
- ¹⁴ NEMES NAGY Ágnes, *Látkép, gesztenyefával* (Kabdebó Lóránt interjúja) = Uő, *Az élők mértana, i. m.*, 214.
- ¹⁵ SZABÓ Magda, „Áldott legyen emléke”, *Kortárs*, 1962/7–12, 1805.
- ¹⁶ SZABÓ Magda, *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*, szerk. Aczél Judit, Csokonai, Debrecen, 1997, 171.
- ¹⁷ SZABÓ Magda, *Szüret, Összegyűjtött versek*, Európa, Budapest, 2005, 133.
- ¹⁸ *Uo.*, 143.
- ¹⁹ *Uo.*, 115.
- ²⁰ RÁBA György, *Szabó Magda versei*, Diárium, 1948/1, 29.
- ²¹ DARÁZS Endre, *Szabó Magda: Bárány, Válasz*, 1947/2, 363.
- ²² CSUKA Zoltán, *Bárány*, *Sorsunk*, 1947/10, 610.
- ²³ BORSI D. József, *Bárány*, *Tiszatáj*, 1947/8–9, 363.
- ²⁴ SZABÓ Ede, *Bárány*, *Magyarok*, 1947/10, 729.
- ²⁵ SZABÓ Magda, *Záróvizsga, i. m.*, 252.
- ²⁶ RÓNAY György, *Az olvasó naplója. Szabó Magda: Neszek, Vigilia*, 1958, 757–758.

